Dovezi ale misiunii bizantine la Alba Iulia (secolul al X-lea)

Aurel DRAGOTĂ

Universitatea „Lucian Blaga" din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane
"Lucian Blaga" University of Sibiu, Faculty of Social-Humanistic Sciences
Personal e-mail: reludragota@yahoo.com

Proofs Of The 10th Century Byzantine Mission In Alba Iulia

The article focuses on the first and most clear Christian proofs discovered in Transylvania at the turn of the millennia. The reliquary crosses identified in the necropolis in Alba Iulia, at the site *King's Spring / Izvorul Împăratului*(M. 10, M. 24 și M. 81), are in strong connection with the Byzantine mission led by Hierotheus, who came to this area after the year 953, immediately after Gylas' Christianization in Constantinople. In this site, where we have recently reconstructed the military suite of the mentioned leader, the passage from paganism to Christianity can be most conveniently noticed. Even if certain traditions - like the sepulchral pits dressed with lithic material, the presence of coal remains that make proof of thee purification of the dead, egg, hen, horse and ceramic offerings – are rather of pagan origin, the Christian customs and traditions are also present (the position of the bodies, the position of the arms), or pieces bearing such valences (pentagram rings and rings with vegetal motifs). The uniqueness of this cemetery consists in the fact that it was used both by native and allogenic communities in the area (Romanic, Slavic, and Hungarian population) who embraced Christianism in its Byzantine form. The worship objects from the King's Spring site can most probably be dated between the second half of the 10th century and at the latest in the first decades of the 11th century.

Keywords: history of Transylvania, Gylas, Alba Iulia necropolis, Christianity, Hierotheus, reliquary, cemetery

Anul 1000 în Transilvania, cu toate problemele spinoase pe care le ridică (economice, politice, religioase), s-au aflat permanent în atenția cercetătorilor, iar teoriile lansate s-au situat de multe ori pe poziții diametral opuse. Nu de puține ori, cantonarea pe construcții terminologice artificiale, de multe ori eronate, perpetuate în istoriografie fără o cunoaștere suficientă a izvorului arheologic, a permis creionarea unui tablou istoric ce nu corespunde realității. Interpretarea și reinterpretarea *Gestei Hungarorum* și a celorlalte surse scrise, în vederea susținerii unei anumite teorii, nu este posibilă fără o conectare la izvorul arheologic. Din câte știu eu, la momentul actual încă nu sunt publicate cimitirele de la Alba Iulia (Str. Vînătorilor, Stația de Salvare, Izvorul Împăratului) ce corespund acestui palier cronologic. Din această perspectivă, perioada cumpenei dintre milenii poate fi devoalată abia după publicarea acestor cercetări.

„*Voievodatul de la Bălgrad*", și implicit crearea primei episcopii ortodoxe la nordul Dunării, reprezintă astăzi realități istorice ce nu mai pot fi contestate. „*Nașterea*" acestei formațiuni politice pe teritoriul fostului castru roman Apulum constituie indiscutabil o sinteză între elemente diverse: autohtoni (populație romanică), bulgari, bizantini și maghiari. Fără îndoială că *revitalizarea* creștinismului din spațiul Transilvaniei are *momentul zero* la Alba Iulia, un spațiu unde se intersectează tradiții păgâne cu cele creștine, dar și elemente alogene cu cele autohtone.

În acest context al discuției, intervin descoperirile din necropola de la Alba Iulia-*Izvorul Împăratului* (sec. X-XI), realizate de către Mihai Blăjan în decursul

mai multor campanii, derulate între anii 2001-2008 și reluate de subsemnatul în anul 2014. Investigațiile din acest punct constituie un izvor probatoriu pentru susținerea prezenței unei misiuni bizantine în secolul X în fostul Apulum. Toate elementele de rit și ritual funerar ne permit să admitem că defuncții înhumați în acest cimitir proveneau din toate comunitățile etnice de la Alba Iulia care au acceptat creștinismul.

Între piesele de factură bizantină (inele, cercei, pandantivi lucrați în tehnica granulației și a filigranului) și cu valențe creștine din cimitir, se află și trei cruci relicvar (M. 10/2001, M. 24/2005 și M. 81) și o cruciuliță pectorală (M. 30/2005).[1]

Prima cruce relicvar (M. 10/2001) a fost identificată pe pieptul unui schelet de bărbat matur, orientat VSV (craniul)-ENE[2]. Mâna dreaptă era îndoită din cot și așezată cu palma pe bazin, iar stânga avea brațul îndoit și așezat pe abdomen. Piesa este dublă (Fig. 1-2; MNUAI F. 9154; h= 75, 5 mm), turnată din două elemente simetrice, egale și prevăzută cu patru brațe. Cele laterale sunt egale între ele ca lungime (1, 84 cm) și au capetele plate (stânga) sau ușor arcuit (dreapta). Brațul superior, lung de 2, 15 cm din punctul de trecere la brațele laterale, are lățimea capătului de 1, 97 cm. Brațul opus are 2, 65 cm lungime și 1, 96 cm lățimea extremității. Capetele brațelor lungi au suprafața plată. Fața plată și ușor concavă a crucii este acoperită cu un strat verde închis de malahit și numeroase pete de cuprit verzui deschis, iar pe brațul lung se distinge o pată informă de rugină roșcată.

Colțurile feței brațului lung prezintă o mulură/ nervură în relief traversată de câte o canelură. Fața opusă are suprafața plată și ușor concavă, fiind acoperită cu aceleași produse de alterare atestate pe partea opusă. Cele două cruci turnate, fiecare cu grosimea de 4, 3 mm și 5, 2 mm, sunt unite la partea inferioară printr-o balama. Capătul brațului lung prezintă două urechi perforate și rotunjite la capătul exterior, înalte de 6 mm și late de 5, 7 mm. Partea opusă prezintă o singură ureche dispusă central, perforată, care deși face front comun cu crucea (brațul) se prelungește la exterior cu o balama cu capătul inferior lățit, în relief, ornată cu două alveole și o canelură pe muchie. Cele trei urechi se fixează printr-un bolț de fier, lung de 17 mm, cilindric, cu diametrul de 5 mm, puternic oxidat.

Această șarnieră (balama) servește la fixarea mobilă a celor două cruci dispuse simetric. Capătul superior al brațului lung al crucii este prevăzut cu același sistem de închidere. Între cele trei urechi, înalte de 7, 3 mm și late de 6, 4 mm, se fixau două urechi înalte de 8 mm și late de 7, 4 mm prinse/lipite la un manșon (inel) de 16, 8 x 15, 5 mm, oval-bitronconic, cu marginile orificiului profilate. Orificiul interior are diametrul de 8, 6 x 9 mm, având pereții ușor convecși. La partea superioară, inelul prezintă bilateral porțiuni tocite și erodate puternic ale marginilor, datorate frecării șnurului petrecut prin orificiu. Nitul care fixa inelul de corpul crucii s-a pierdut, deși era tot din fier. Crucea este nedecorată de tip latin (forma I Pitarakis) și prevăzută cu o balama de tipul II Pitarakis. Un exemplar similar nedecorat, cu dimensiuni mai mici (6, 5 cm), încadrat în perioada bizantină se cunoaște din Corint[3], iar altul fragmentar, plasat în secolul XI, provine de la Păcuiul lui Soare.[4] O datare mai largă în secolele VIII-XII a fost admisă pentru un exemplar din bronz fără decor, cu dimensiune mai mică (6, 2) din mediul bizantin.[5]

A doua cruce relicvar (M. 24/S. I) provine dintr-un mormânt de adult, orientat E-V, răvășit cu ocazia lucrărilor agricole sezoniere[6]. Defunctul avea mâna stângă întinsă, cu oasele antebrațului deplasate lateral, iar mâna dreaptă așezată cu palma pe bazin. La baza craniului, în zona urechii stângi s-a identificat o cruce relicvar din bronz (Fig. 3; h= 6, 52 cm, h corp= 4, 20 cm, h piesei cu balamale= 5, 39 cm, l brațe scurte= 2, 52 cm, l brațe lungi= 1, 23-1, 39 cm, h inel= 0, 56 cm, dinel= 0, 98 cm, gr.cruce= 0, 90 cm), iar la articulația mâinii drepte se afla o lamă de cuțit (Fig. 4).

Comparativ cu piesa descrisă anterior, aceasta este mai redusă ca dimensiune dar se încadrează tot în tipul latin. Piesa se compune dintr-un braț lung (3, 95 cm) și unul scurt (2, 52 cm) dispuse perpendicular unul peste celălalt. Se observă o bombare la capetele brațului (axului) și o tăiere dreaptă și o bombare ușoară a suprafeței la cele scurte.

La cele două capete ale relicvarului se se află câte o balama-încuietoare, fiecare fiind compusă din trei lamele. În comparație cu lamelele laterale ce au formă de „*cap de pasăre*", cea mediană este mai groasă.

Balamaua inferioară se află pe un soclu paralelipipedic, prezintă pe o față o nișă scobită iar nitul ce trebuia să închidă cele două părți ale relicvarului lipsește.

În ceea ce privește balamaua superioară, fixarea lamelelor s-a realizat prin intermediul unui nit de fier. Pe una dintre fețele crucii, marginea brațelor a fost decorată cu un șănțuleț drept la capete și pe margini, iar câmpul central redă în relief pe Sf. Maria în poziție de orantă. Nimbul ce încadrează capul este indicat de două cercuțe concentrice ovale, ce ajung până la bărbie. Trăsăturile fizionomice sunt destul de evidente: față prelung ovală, fruntea tăiată de un șanț ușor curbat dispus transversal, arcade proeminente, nasul alungit, ochii expresivi reprezentați în poziție anatomică normală, obrajii bucălați cu pomeții evidenți și gura schițată deasupra mentonului. Mâinile Sf. Maria sunt ridicate, cu degetele palmei întinse în sus. Palma mâinii stângi este deschisă, patru degete fiind indicate clar, iar cel gros este îndreptat spre obraz. Atât antebrațul, cât și cotul sunt conturate prin intermediul unei incizii continue, obice. Cotul și antebrațul mâinii drepte sunt conturate, în schimb palma și degetele apar estompate.

Torsul a fost redat ca un trunchi de piramidă,

scund, disproporționat și brăzdat de șase linii incizate vertical, curbate, drepte și oblice. Cutele veșmântului sunt redate prin incizii verticale, oblice și drepte, iar labele picioarelor nu sunt vizibile. O inscripție incizată a fost gravată deasupra capului Sf. Maria, în spațiul mărginit de chenar: MOΘV.

Fața opusă a relicvarului redă Răstignirea lui Isus Hristos, al cărui cap oval-alungit, înclinat spre dreapta, este încadrat de un inel oval în relief și un nimb lat. Trăsăturile sunt lizibile: fața cu arcadele ridicate spre fruntea îngustă, nasul oblic, ochii închiși, obrajii bucălați și gura. Mâinile incizate pe brațele scurte ale crucii pornesc din dreptul obrajilor și sunt întinse lateral simetric, având palmele deschise și ilustrate de 3-4 degete (3 în stânga). Pe partea dreaptă, lângă subsuoara lui Isus Hristos, se află inscripția IC iar în partea opusă, simetric, completarea XC cu litere grecești incizate. Din partea inferioară a liniilor nimbului oval, pornesc cinci incizii verticale ce redau veșmântul torsului, plasate câte două paralel, de o parte și cealaltă a unui arc central care desparte călcâiele. De sub veșmânt apar labele picioarelor, fiecare reprezentate cu patru degete. La partea superioară a piesei se află un inel oval (0, 94 x 1, 04 cm), lat de 0, 62 cm și gros de 0, 1 cm, cu marginile externe marcate de câte un manșon în relief din care pornesc două urechi care se întrepătrund cu lamele crucii și se fixează cu un nit din fier. Pe capătul superior al crucii se distinge un oval în care se înscriu patru incizii/puncte grupate câte două, un trapez cu baza mare în sus și un punct central, precum și două litere Cc (C majuscul și c minuscul). Pe rândul al doilea, se observă (de la dreapta spre stânga) un trapez în care este încadrat un punct, dar și un triunghi cu ipotenuza în sus. Alte semne incizate mai sunt redate în plan central: un pătrat și la margine un dreptunghi, cu latura superioară arcuită, prevăzut cu două puncte pe latura de jos. Cele două plăci ale relicvarului au aceeași mărime, fiind închise la extremitățile brațului lung prin intermediul unor balamale cu nit. Agățătoarea acestei piese este de tipul I Pitarakis iar forma se încadrează în tipul I.

În Muzeul Național din Belgrad se află o piesă identică și ca formă și ca decor (Rv. MPOV), diferită din perspectiva dimensiunilor (4, 5 x 2, 5) și plasată la un alt orizont cronologic (sec. XI-XII). [7] În colecția Mănăstirii Vatopedi/Muntele Athos se afla două piese similare din perspectiva formei și a ornamenticii, ambele plasate în secolele X-XI. Cele două piese sunt diferite din perspectiva dimensiunilor: 5, 2 x 2, 5 cm[8] și 4, 1 x 2, 5.[9] Scena Răstignirii (ce mai păstrează inițialele IC pe un braț), redată similar ca pe exemplarul nostru, se mai întâlnește pe o piesă fragmentară din Corint, datată cel mai târziu în secolul XII.[10]

Cruciulița pectorală din plumb (M. 30/S. III) provine dintr-un mormânt de femeie adult-matură, răvășit cu prilejul lucrărilor agricole. La gâtul defunctei, alături de această piesă se mai afla un șirag de mărgele.[11] Piesa avea jumătatea superioară a buclei ruptă și pierdută. Celelalte trei brațe păstrate erau aproximativ egale ca lățime: 0, 81-0, 83 cm (laterale) și 8, 81 cm (lobul inferior). Brațul superior are forma unui trunchi de piramidă terminat printr-o buclă cu orificiu pe direcția brațelor (Fig. 5; h= 2, 47 cm, l= 2 cm, gr.= 0, 27 cm). Cea mai apropiată analogie pentru piesa noastră avem în situl arheologic de la Capidava.[12] Ultima cruce provine dintr-un mormânt de bărbat adult-matur depus în decubit dorsal cu oasele conservate mediocru (M. 81/S. VIII). Scheletul orientat VSV (craniul)-ENE avea antebrațele îndoite din cot și așezate cu palmele pe abdomen (dreapta) și bazin (stânga). La omoplatul stâng avea o cruce relicvar de tip latin, ornamentată și turnată din bronz în tipar. Brațele verticale lungi și cele orizontale scurte ale piesei sunt drepte. Cele două capete ale relicvarului dețin câte o balama alcătuită din trei lamele, cu extremitatea rotunjită, dispuse paralel la distanțe egale, prevăzute cu orificiu transversal. Pe o parte a relicvarului este ilustrată Sf. Maria, cu trăsăturile fizionomice clar conturate: fața ovală încadrată între două incizii ovale, nasul prelung, ochii, sprâncenele, fruntea brăzdată median de o incizie oblică, obrajii asimetrici, gura imperceptibilă și bărbia (Fig. 6-7). Corpul este îmbrăcat într-un veșmânt lung până la picioare, iar brațele sunt ridicate oblic, în poziție de orantă, de o parte și alta a capului vertical, cu palmele curbate în jos de la nivelul articulației. Pe această suprafață s-au mai păstrat resturi de țesătură textilă mineralizată din fir mai gros de cânepă, țesut perpendicular. Urme de țesătură sunt evidente deasupra capului, pe fruntea femeii, pe antebrațe și coate și pe marginea brațelor scurte ale crucii. O fâșie îngustă de țesătură coboară de la cotul drept pe marginea brațului inferior până la colțul acestuia.

Cealaltă față a crucii redă scena cu Isus Hristos răstignit, cu capul înclinat spre dreapta, nasul și ochii marcați, încadrat într-un oval în relief. Și pe această față se disting urme de țesătură pe cotul stâng al brațului, deasupra capului lui Hristos. O altă pată alungită de țesătură mineralizată s-a păstrat pe mâinile întinse pe cruce și pe piept. Corpul este acoperit cu o mantie redată prin șănțuiri verticale, iar labele picioarelor, pironite pe cruce, au căzut lateral, dar în sens opus. Resturi, de țesătură, impregnată cu malahit verzui-pulbere acoperă zona cuprinsă între labe și genunchi și se prelungește până la colțul inferior al brațului drept al crucii. Cele două plăci sunt prevăzute cu balamale la capete, egale între ele, deși ultima este ovală și mai lungă decât prima, fixate cu nituri din bronz (h= 6, 52 cm, hcorp= 4, 20 cm, h cu balamale= 5, 39 cm, l brațe scurte= 2, 52 cm, l brațe lungi= 1, 23 x 1, 39 cm, gr.= 0, 90 cm, h inel= 0, 56 cm, d= 1, 17 cm, dinel= 0, 98 cm). Agățătoarea este de tipul I Pitarakis, iar forma se încadrează în tipul I.

Piesa din M. 81 se poate plasa în tipul I C Gudea/ Cosma, din perspectiva multor aspecte comune: turnarea, sistemul de închidere, fixarea, decorul de pe avers și revers[13]. Similitudinile cu această variantă sunt destul de clare:

Avers: lățirea brațelor mai mare la cele verticale, capul înclinat spre dreapta și înconjurat de un nimb/ Răstignirea, reprezentarea unei cruci deasupra capului lui Hristos/vizibilă parțial din cauza resturilor de textile păstrate pe piesă, evidențierea trăsăturilor anatomice ale feței, redarea schematică prin linii simple a veștmântului larg, ce cade în falduri până jos, redarea picioarelor și a degetelor (desculțe cu călcâiele și labele spre exterior), întinderea mâinilor până la capetele orizontale ale brațelor crucii.

Revers: Sf. Maria redată ca orantă, având capul înconjurat de nimb și fața cu trăsăturile anatomice foarte clare, marginile mamphoriumului evidențiate prin ornament în torsadă.

Un exemplar similar descoperit la Capidava are în plus legenda IC XC pe brațele crucii unde este redată scena Răstignirii[14]. O altă piesă ce provine de la Păcuiul lui Soare mai păstrează doar partea ce redă pe Sf. Maria în poziție de orantă (6, 8 x 3, 5 cm) [15]. Piese cu decorul reliefat, similare până la un punct ce prezintă anumite diferențe în privința brațelor Fecioarei Maria, apar în Serbia, unde sunt datate în secolele X-XII[16]. Astfel, se pot menționa exemplare cu dimensiuni variate (5, 5 x 2, 3 cm; 7, 8 x 4 cm și 7, 1 x 3, 5 cm) ce provindin locații incerte[17] și sigure, precum Kladovo[18], Niš / M. 96[19] și Novi Pazar-*Biserica Sf. Petru*[20]. O datare mai joasă a fost stabilită în schimb pentru exemplarul (5, 5 x 2, 3 cm) identificat în M. 5 de la Pliska, plasat între finalul secolului IX și prima jumătate a secolului X. [21] Cruci relicvar realizate în această manieră apar și în descoperiri de pe teritoriul Ungariei. Datarea lor este apropiată, însă dimensiunile sunt diferite (7 cm x 3, 5 cm și 8, 7 x 3, 5 cm). Se pot menționa aici exemplarele de la Vésztő-*Mágori Hill*[22] și Tiszafüred-*Nagykenderföldek*[23] sau cel existent în colecțiile Muzeului Național Maghiar cu proveniență necunoscută/incertă[24]. Un alt exemplar ce provine de la Nyirkárász/Nyiregháza, datat în prima jumătate a secolului XI, redă Scena Răstignirii însă nu apare crucea mică de deasupra nimbului[25]. Deseori, se poate constata o asociere a crucilor relicvare cu emisiuni monetare de la Ștefan I, Petru și Ladislau I.

În acest context, se mai poate menționa crucea relicvar de la Trnovec nad Váhom/ M. 382 decorată cu Fecioara Maria și Isus Hristos, ce se asociază în inventarul funerar cu un cuțit și o verigă/cataramă ? din fier[26].

Încă din anul 2006, susțineam pe baza cercetărilor arheologice întreprinse la Alba Iulia că misiunea bizantină generată de botezul lui Gylas s-a desfășurat în Transilvania, mai precis în fostul castru Apulum. Situația devine și mai clară odată cu *redescoperirea* monumentului bizantin de la Alba Iulia de colega Dana Marcu Istrate[27], a cărui construcție este acceptabilă arheologic și istoric doar în a doua jumătate a secolului X. Construirea acestui edificiu religios în secolul XI, în condițiile în care soarta familiei lui Gylas a fost pecetluită (1002 sau 1003) de intervenția lui Ștefan I nu mai avea nici o semnificație în climatul politic instaurat.

După distrugerea Moraviei Mari, o parte din spațiul european a reprezentat un teren de „*dispută*" între misiunile bizantine și catolice, fapt ce a determinat schimbări structurale, reactivând creștinismul. Astfel, episodul creștinării lui Gylas, reflectat în izvoarele bizantine din secolele XI-XII (Ioan Skylitzes, Georgius Cedrenus, Ioannes Zonaras), se produce în acest context.

În timpul domniei lui Constantin VII Porphyrogenetos sunt consemnate două evenimente notabile, petrecute la un interval de timp apropiat, respectiv „*ambasadele*" și botezul lui Bulcsú (948) și al lui Gylas (953). Cele două episoade s-au derulat în perioada de timp în care Teofilact a deținut demnitatea de patriarh al Constantinopolului (933-956). Chiar dacă Bulcsú beneficia de o oarecare independență decizională, renunțarea ulterioară la creștinare a fost, fără îndoială, determinată de factorii decizionali din Pannonia. Mai mult ca sigur că Bulcsú și-a depășit limitele misiunii pentru care a fost trimis la Constantinopol, acesta fiind de fapt motivul renunțării. Înclin să admit că botezul lui Bulcsú la Constantinopol (948) poate fi considerat mai degrabă o *întâmplare fără premeditare*, de care au profitat bizantinii. Prezența acestui personaj în capitala bizantină a fost determinată de sfârșitul păcii pe cinci ani și plata tributului (încheiată în 943 după incursiunea militară maghiară petrecută în vremea lui Roman Lekapenos/919-944). În concluzie, primul botez al lui Bulcsú a depășit cadrul întâlnirii, respectiv negocierea plății tributului și a păcii.

Al doilea personaj al ambasadei din anul 948, Termacsu, un strănepot al lui Arpad, nu a „*căzut*" în capcana bizantinilor. Mai mult ca sigur că legătura acestuia cu familia arpadiană îl bloca în luarea unei decizii foarte importante. Doar așa se poate explica de ce maniera bizantinilor de a trata problemele sensibile și-a arătat din nou roadele, doar în cazul purtătorului demnității de *carchas.* Doar așa se poate explica perioada post -948, când relațiile maghiaro-bizantine sunt destul de liniștite, escaladând din nou la finalul domniei basileului Constantin VII Porphyrogenetos (959), când războinicii maghiari pătrund în Tracia.

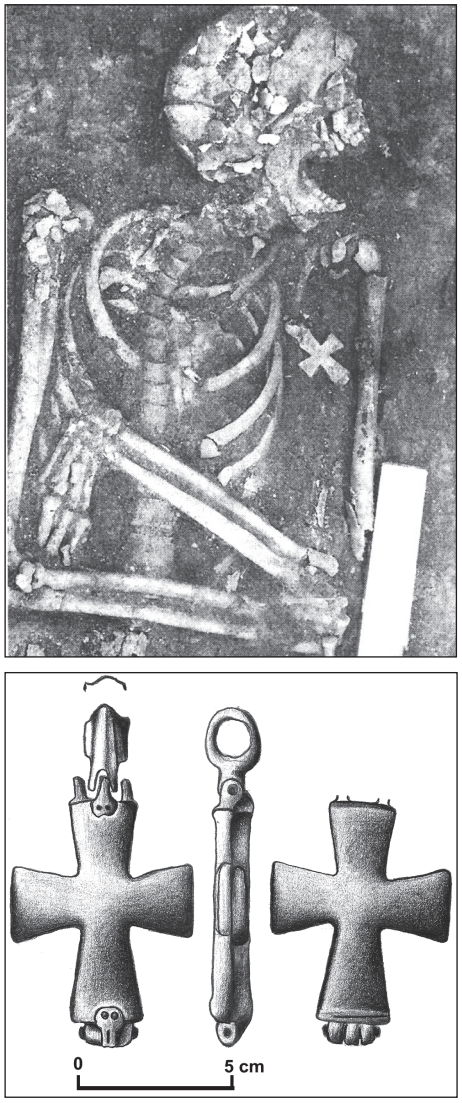
Botezul lui Gylas, a reprezentat mai mult ca sigur o decizie contrară confederației tribale maghiare, ce putea fi adoptată doar în cazul unei susțineri substanțiale din partea comunităților etnice ce rezidau la Alba Iulia. O asemenea decizie unilaterală de independență politică

și religioasă luată de Gylas a fost posibilă și din prisma poziției deținute în structura tribală maghiară. Lipsa acceptului celorlalți lideri maghiari din staff este susținută de relațiile tensionate posterioare botezului, avertismentul ulterior bătăliei de lângă Veszprém (998), dar și intervenția lui Ștefan I împotriva lui Gylas Minor în Transilvania, în preajma anului 1000. Ruptura produsă între Gylas și comunitatea pătrunsă în primele decenii ale secolului X la Alba Iulia și liderii decidenți din Pannonia este explicabilă doar prin prisma acestor acțiuni. Indiscutabil că trecerea la creștinism a membrilor comunităților de la Alba Iulia s-a realizat treptat, unii înhumându-se în continuare după ritul și ritualul păgân.

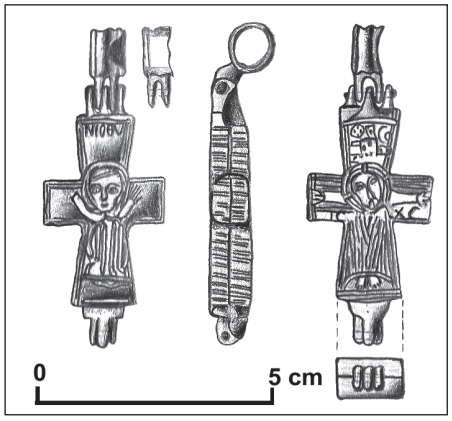
Numirea lui Hierotheus ca episcop al Turkiei a reprezentat mai degrabă o forțare diplomatică din partea bizantinilor, având în vedere episodul anterior, eșuat cu Bulcsú (sic !) Dovezile arheologice de la Alba Iulia exclud fără echivoc plasarea episcopiei lui Hierotheus la confluența Mureșului cu Tisa. Fără doar și poate, piesele numismatice din acel areal provin din sumele plătite de bizantini în vederea asigurării climatului de pace, iar piesele de cult se datorează unor misiuni bizantine ajunse în zona maghiară, în perioada anterioară deciziei de creștinare a lui Ștefan I. **În plus, vehicularea *revitalizării* creștinismului bizantin prin intermediul bulgarilor în Transilvania iese din discuție și nu poate fi argumentată arheologic !**

Corelarea surselor scrise cu cele arheologice pledează pentru transformarea acestui spațiu din Transilvania într-o entitate politico-militară și religioasă, distinctă față de centrul de putere de la vest de Tisa. În consecință, creștinismul în zona Transilvaniei a fost *revitalizat/reactivat* după pătrunderea maghiarilor în primele decenii ale secolului X, având ca exponent pe Gylas.

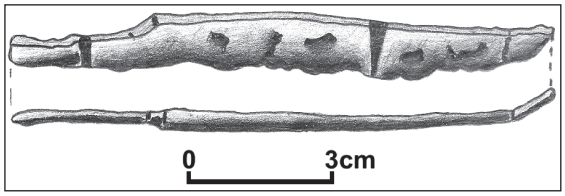
Piesele de cult de la *Izvorul Împăratului* datează cel mai probabil în perioada cuprinsă între 953 și anul 1003. O posibilă utilizare după primele decenii ale secolului XI este mai greu de acceptat, din cauza noului climat politic și religios instaurat de către regele Ștefan I.

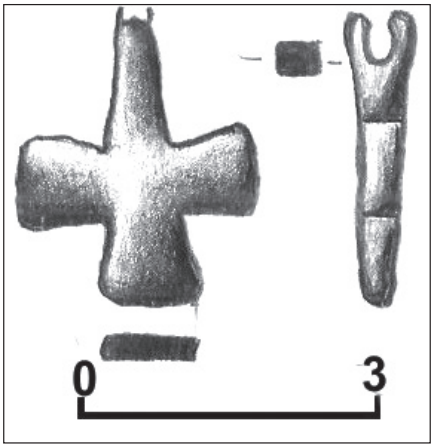
1-2: Reliquary cross from Grave no. 10 (drawing/photograph)

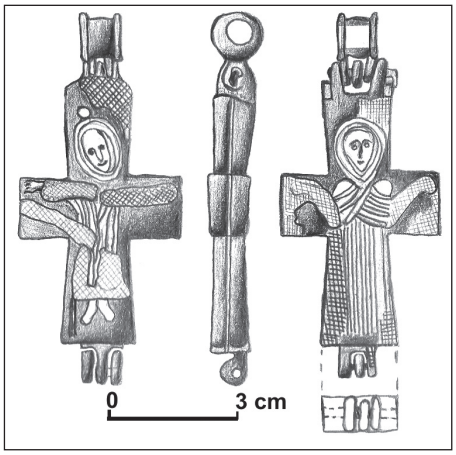
3: Reliquary cross from Grave no. 24 (drawing)

4: Knife from Grave no. 24 (drawing)

5: Pectoral small cross from Grave no. 30 (drawing)

6-7: Reliquary cross from Grave no. 81 (drawing/photograph).

Note:

1. A. Dragotă, *Burial sites with cult and worship objects from the King's Spring necropolis in Alba Iulia county*, în *Slovenska Archaeologia*, Nitra, LXV-1, 2017, p. 163-175; A. Dragotă, *Aspecte funerare și interferențe etnoculturale și religioase la Alba Iulia în jurul anului 1000,* Teză de abilitare susținută în 2018, Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj Napoca, p. 79-86, Pl. VIII/1-9.
2. M. Blăjan, *Descoperiri paleocreștine în bazinul mijlociu al Mureșului (sec. II-X),* în *Discobolul. Revistă de cultură editată de Consiliul Județean Alba, Consiliul Municipal Alba și Centrul de cultură „Augustin Bena",* Alba Iulia, *nr. 100-101-102 (105-106-107), aprilie-mai-iunie 2006,* p. 429.
3. Gladys R. Davidson, *Corinth. Results of excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens. Volume XII. The Minor Objects,* The American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey, 1952.
4. P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină. Vol. I,* Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972, p. 161, Pl. XXVIII/3.
5. *Mary, Matthew, Mark, Luke and John, Initials Inscribed in Greek Circa 9th-11th Century AD*, Ancient Art XLIV, Fragments of Time, Museum Quality Ancient Art, Medfield USA, 2008, Fig. 19.
6. M. Blăjan, *Alba Iulia- Izvorul Împăratului,* în: *Simpozionul Internațional Habitat-Religie-Etnicitate: Descoperiri arheologice din secolele IX-XI în Transilvania/ Habitat-Religion-Ethnicity: 9th-11th Century Archaeological Finds in Transylvania. Catalog de expoziție/Exhibition Catalogue*. Coordonatori : H. Ciugudean, Zeno K. Pinter, G. T. Rustoiu, Editura Altip, Alba Iulia, 2006, p. 55, Fig. 123; M. Blăjan, *Descoperiri paleocreștine în bazinul mijlociu al Mureșului (sec. II-X),* în: *Discobolul . Revistă de cultură editată de Consiliul Județean Alba, Consiliul Municipal Alba și Centrul de cultură „Augustin Bena",* Alba Iulia, *nr. 100-101-102 (105-106-107), aprilie-mai-iunie 2006,* p. 429; M. Blăjan, *Descoperiri paleocreștine în bazinul mijlociu al Mureșului (sec. II-X),* în: (Editori: Avram Cristea, Jan Nicoale) *Creștinismul popular între teologie și etnologie*, Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2007, p. 243-249; M. Blăjan, *Descoperiri paleocreștine în bazinul mijlociu al Mureșului (sec. II-X),* în: *Sfântul Ierotei. Episcop de Alba Iulia/ Saint Ierotei. Bishop of Alba Iulia (sec. X),* Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2010 (editori: Ioan-Aurel Pop, Jan Nicolae, Ovidiu Panaite), p. 272-278.
7. Gordana Marjanović –Vujović, *Crosses 6 th.-12 th. from the collection of national museum,* National Museum-Belgrade, 1987, p. 40, Fig. 33; Brigitte Pitarakis, *Les crois reliquaires -pectorales byzantines en bronze*, Picard, Paris, 2006, p. 211, Fig. 79.
8. Brigitte Pitarakis, *Op. cit.*, p. 210, Fig. 77; Yota Oikonomaki-Papadopoulou, Brigitte Pitarakis, Karia Loverdou-Tsigarida, *Enkolpia. The Holy and Great Monastery of Vatopaidi*, Mount Athos, Vatopaidi Monastery, 2001, p. 36sq, n° 4.
9. Brigitte Pitarakis, *Op. cit.*, p. 211, Fig. 78. Pe avers este redată scena Răstignirii, așa cum apare și pe exemplarul nostru.
10. Gladys R. Davidson, *Op. cit.*, p. 257, Fig. 2062.
11. M. Blăjan, *Descoperiri paleocreștine în bazinul mijlociu al Mureșului (sec. II-X),* în *Discobolul nr. 100-101-102 (105-106-107), aprilie-mai-iunie 2006,* p. 429-430.

12. Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava. Monografie arheologică,* vol. 1, București, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1958, p. 234, Fig. 118/1.
13. N. Gudea, C. Cosma, *Crucea-relicvar descoperită la Dăbâca. Considerații privind tipologia și cronologia crucilor-relicvar bizantine din bronz cu figuri în relief, descoperite pe teritoriul României,* în *Ephemeris Napocensis* VIII, 1998, p. 273-303.
14. R. Florescu, N. Cheluță-Georgescu, *Săpăturile de la Capidava,* în *Pontica* 7, 1974, p. 435, Pl. IV/1-2.
15. *Arta creștină în România. Secolele VII-XIII.* Studiu introductiv și prezentarea planșelor de I. Barnea, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe române, 1981, p. 168, Pl. 70/2; P. Diaconu, D. Vîlceanu, *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină. Vol. I,* Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972, p. 161, Pl. XXIX/3; N. Gudea, C. Cosma, *Op. cit.*, p. 298, Pl. IX/2.
16. Perica Špehar, *Remarks to Christianisation and realms in the central Balkans in the light of archaeological finds (7th-11th c.)*, în: *„Castellum, civitas, urbs". Zentren und eliten im Frühmittelalterlichen Ostmitteleuropa. Centres and elites in early medieval east-central Europe*. Herausgegeben von Orsolya Heinrich-Tamáska, Hajnalka Herold, Péter Straub und Tivadar Vida, Budapest • Leipzig • Keszthely • Rahden/Westf. 2015, p. 79, Fig. 14/2.
17. Gordana Marjanović –Vujović, *Op. cit.*, p. 38, Fig. 28.
18. Gordana Marjanović –Vujović, *Op. cit.*, p. 39, Fig. 29.
19. Brigitte Pitarakis, *Op. cit.*, p. 233, fig. 157. Tipul IV. Sec. XI-XII.
20. Gordana Marjanović –Vujović, *Op. cit.*, p. 31, Fig. 13; Brigitte Pitarakis, *Op. cit.*, p. 231, fig. 152. Tipul IV.
21. J. Henning (ed.), *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium, vol. II. Byzantium, Pliska, and the Balkans*, Walter de Gruyter-Berlin-New York, 2007, p. 675, Fig. 56.
22. Magda von Bárány-Oberschal, *Byzantinische Pektoralkreuze aus ungarischen Funde*, în *Forschungen zur Kunstgeschichte und Christlichen Archäologie*, Baden-Baden, 1953, p. 212sq, 247, Fig. 62 a-b; Z. S. Lovag, *Byzantine type reliquary pectoral crosses in the Hungarian National Museum*, în *Folia Archaeologica*, XII, 1971, p. 146-148, Fig. 1/2 a-2 b; Brigitte Pitarakis, *Op. cit.*, p. 71, 232, Fig. 46, n°. 153 ; Zsuzsa Lovag, *Mittelalterliche Bronzekunst in Ungarn,* Corvina Kiadó, Budapest, 1979, p. 56, Fig. 1a; Szatmári, Imre, *Bizanci típusú ereklietartó mellkeresztek Békés és Csongrád megyében/Die pektorales bizantinischen tips als reliquienschreine im Komitat Békés und Csongrád*. În: MFMÉ-StudArch, Szeged I (1995), p. 220-221, Fig. 1/1 a-1 b; K. Horníčková, *The Byzantine Reliquary Pectoral crosses in Central Europe,* în Byzantinoslavica, 60, 1999, p. 220sq, 234, varianta Ia.
23. I. Fodor, *A honfoglaló magyarság*, Budapesta, Magyar Nemzeti Múzeum, 1996, 291sq, Fig. 3; Brigitte Pitarakis, *Op. cit.*, p. 232, fig. 154. Tipul IV. Datare: a doua jumătate a sec. X.
24. Brigitte Pitarakis, *Op. cit.*, p. 233, fig. 156. Tipul IV.
25. Magda von Bárány-Oberschal, *Op. cit.*, p. 212-213, 247, Fig. 63 a.
26. A. Točík, *Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jh. in der Südwestslowakei*, în *Slovenska Archaeologia*, Nitra, 19, 1971, p. 168, Pl. XXXVIII/5-5 a.
27. D. Marcu Istrate, *Biserica din sec. X-XI de influență bizantină de la Alba Iulia [Gyulafehérvár]. Restituiri preliminare/The 10th-11th centuries' Byzantine style church in Alba Iulia. Preliminary considerations,* în *Apulum. Series Historia et Patrimonium* LI, 2014, p. 93-140; D. Marcu Istrate, *Kirchenfund in Karlsburg/Alba Iulia. Die überreste eine Kirche aus dem 10.-11. Jh Vorläufige Betrachtungen/ Biserica din secolele X-XI descoperită la Alba Iulia. Considerații preliminare,* în *FVL* 58, 2015, p. 75-86; D. Marcu Istrate, *Byzantine influences in the Carpathian Basin around the turn of the millennium. The pillared church of Alba Iulia. In memoriam Radu R. Heitel,* în *Dacia* LIX, 2015, p. 177-213; D. Marcu Istrate, *Biserica de secol X de la Alba Iulia: un reper patrimonial excepțional. Considerații preliminare,* în (Ed. Avram Cristea, Jan Nicolae, Daniela Floroian), *Rolul Patrimoniului în contextul crizei valorilor,* Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2013, p. 21-28.

Bibliography:

Arta creștină în România. Secolele VII-XIII / Christian Art in Romania. VII-XII centuries. Studiu introductiv și prezentarea planșelor de I. Barnea, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1981.

von Bárány-Oberschal, Magda. *Byzantinische Pektoralkreuze aus ungarischen Funde*. În: *Forschungen zur Kunstgeschichte und Christlichen Archäologie*, Baden-Baden, 1953, p. 207-245.

Blăjan, Mihai. *Descoperiri paleocreștine în bazinul mijlociu al Mureșului (sec. II-X)./ Paleochristian discoveries in the central basin of Mures (II-X).* În: *Discobolul. Revistă de cultură editată de Consiliul Județean Alba, Consiliul Municipal Alba și Centrul de cultură „Augustin Bena",* Alba Iulia, *nr. 100-101-102 (105-106-107), aprilie-mai-iunie 2006,* p. 427-433.

Blăjan, Mihai. *Alba Iulia- Izvorul Împăratului/ Alba Iulia-King's Spring.* În: *Simpozionul Internațional Habitat-Religie-Etnicitate: Descoperiri arheologice din secolele IX-XI în Transilvania/Habitat-Religion-Ethnicity: 9th-11th Century Archaeological Finds in Transylvania. Catalog de expoziție/Exhibition Catalogue*. Coordonatori H. Ciugudean, Zeno K. Pinter, G. T. Rustoiu, Alba Iulia, Editura Altip, 2006, p. 53-56.

Blăjan, Mihai. *Descoperiri paleocreștine în bazinul mijlociu al Mureșului (sec. II-X)./ Paleochristian discoveries in the central basin of Mures (II-X).* În: *Creștinismul popular între teologie și etnologie/ Popular christianity between ethnology and theology*, editori Avram Cristea, Jan Nicolae, Alba Iulia, Editura Reîntregirea, 2007, p. 243-249.

Blăjan, Mihai. *Descoperiri paleocreștine în bazinul mijlociu al Mureșului (sec. II-X)./ Paleochristian discoveries in the central basin of Mures (II-X).* În: *Sfântul Ierotei. Episcop*

de Alba Iulia/ Saint Ierotei. Bishop of Alba Iulia (sec. X), Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2010 (editori: Ioan-Aurel Pop, Jan Nicolae, Ovidiu Panaite), p. 272-278.

Davidson, Gladys R. *Corinth. Results of excavations conducted by the American School of Classical Studies at Athens. Volume XII. The Minor Objects,* Princeton, New Jersey, The American School of Classical Studies at Athens, 1952.

Diaconu, P. , Vîlceanu, D. *Păcuiul lui Soare. Cetatea bizantină. /Păcuiul lui Soare. Byzantine stronghold. Vol. I,* București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1972.

Dragotă, Aurel. *Burial sites with cult and worship objects from the King's Spring necropolis in Alba Iulia county Hroby s obradnými a náboženskými predmetmi z pohrebiska Kráľovský prameň v Alba Iulii, župa Alba.* În: Slovenska Archaeologia, Nitra, LXV-1, 2017, p. 163-175.

Dragotă, Aurel. *Aspecte funerare și interferențe etnoculturale și religioase la Alba Iulia în jurul anului 1000,/Funeral Aspects and Ethnocultural and Religious Interferences in Alba Iulia Around The Year 1000.* Teză de abilitare susținută în 2018, Universitatea „Babeș-Bolyai" din Cluj Napoca, 132 p.

Florescu, Gr., Florescu, R., Diaconu, P. *Capidava. Monografie arheologică/ Capidava. Archaeological monography,* vol. 1, București, Editura Academiei Republicii Populare Romîne, 1958.

Florescu, R. , Cheluță-Georgescu, N. *Săpăturile de la Capidava/Les fouilles de Capidava.* În: *Pontica* 7, 1974, p. p. 417-435.

Fodor, I. *A honfoglaló magyarság/The Ancient Hungarians. Exhibition Catalogue*, Budapesta, Magyar Nemzeti Múzeum, 1996.

Gudea, Nicolae, Cosma, Călin. *Crucea-relicvar descoperită la Dăbâca. Considerații privind tipologia și cronologia crucilor-relicvar bizantine din bronz cu figuri în relief, descoperite pe teritoriul României/ Das in Dăbâca entdeckte Reliquienkreuz. Einige Betrachtungen zur Typologie und chronologischen Eingliederung der byzantinischen bronzenen Reliquienkreuzen mit figürlichem Relief, die auf dem Gebiet Rumäniens gefunden wurden Reliquary cross from Dăbâca.* În: *Ephemeris Napocensis* VIII, 1998, p. 273-303.

Henning, J. (ed.), *Post-Roman Towns, Trade and Settlement in Europe and Byzantium, vol. II. Byzantium, Pliska, and the Balkans*, Walter de Gruyter, 2007.

Horníčková, K. *The Byzantine Reliquary Pectoral crosses in Central Europe.* În: Byzantinoslavica, 60, 1999, p. 213-250.

Lovag, Z. S. *Byzantine type reliquary pectoral crosses in the Hungarian National Museum*. În: *Folia Archaeologica*, XII, 1971, p. 143-164.

Lovag, Zsuzsa. *Mittelalterliche Bronzekunst in Ungarn,* Budapest, Corvina Kiadó, 1979.

Marcu Istrate, Daniela. *Biserica din sec. X-XI de influență bizantină de la Alba Iulia [Gyulafehérvár]. Restituiri preliminare/The 10th-11th centuries' Byzantine style church in Alba Iulia. Preliminary considerations.* În: *Apulum. Series Historia et Patrimonium* LI, 2014, p. 93-140.

Marcu Istrate, Daniela. *Kirchenfund in Karlsburg/Alba Iulia. Die überreste eine Kirche aus dem 10.-11. Jh Vorläufige Betrachtungen/ Biserica din secolele X-XI descoperită la Alba Iulia. Considerații preliminare.* În: *FVL* (*Forschungen und Volks - und Landeskunde*), Sibiu, 58, 2015, p. 75-86.

Marcu Istrate, Daniela. *Byzantine influences in the Carpathian Basin around the turn of the millennium. The pillared church of Alba Iulia. In memoriam Radu R. Heitel,* în: *Dacia* LIX, 2015, p. 177-213.

Marcu Istrate, Daniela. *Biserica de secol X de la Alba Iulia: un reper patrimonial excepțional. Considerații preliminare.* În: (Ed. Avram Cristea, Jan Nicolae, Daniela Floroian), *Rolul Patrimoniului în contextul crizei valorilor,* Editura Reîntregirea, Alba Iulia, 2013, p. 21-28.

Mary, Matthew, Mark, Luke and John, Initials Inscribed in Greek Circa 9th-11th Century AD, Ancient Art XLIV, Fragments of Time, Museum Quality Ancient Art, Medfield USA, 2008.

Marjanović –Vujović, Gordana. *Crosses 6 th.-12 th. from the collection of national museum,* Belgrad, National Museum-Belgrade, 1987.

Oikonomaki-Papadopoulou, Yota, Pitarakis, Brigitte, Loverdou-Tsigarida, Karia. *Enkolpia. The Holy and Great Monastery of Vatopaidi*, Mount Athos, Vatopaidi Monastery, 2001.

Pitarakis, Brigitte. *Les crois reliquaires -pectorales byzantines en bronze*, Paris, Picard, 2006.

Špehar, Perica. *Remarks to Christianisation and realms in the central Balkans in the light of archaeological finds (7th-11th c.)*. În: *„Castellum, civitas, urbs". Zentren und eliten im Frühmittelalterlichen Ostmitteleuropa. Centres and elites in early medieval east-central Europe*. Herausgegeben von Orsolya Heinrich-Tamáska, Hajnalka Herold, Péter Straub und Tivadar Vida, Budapest • Leipzig • Keszthely • Rahden/Westf. 2015, p. 71-93.

Szatmári, Imre, *Bizanci típusú ereklietartó mellkeresztek Békés és Csongrád megyében/Die pektorales bizantinischen tips als reliquienschreine im Komitat Békés und Csongrá*. În: MFMÉ-StudArch (A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve- Studia Archaeologica) , Szeged I (1995), p. 219-264.

Točík, A. *Flachgräberfelder aus dem IX. und X. Jh. in der Südwestslowakei*. În: *Slovenska Archaeologia*, Nitra, 19, 1971, p. 135-276.